

11. Київ: Історико-біографічний енциклопедичний довідник / Г. Ю. Івакін, М. Б. Кальницький, Ю. В. Павленко та ін., Ю. О. Храмов (відп. ред.). – К.: Фенікс, 2007. – 1120 с.; Макаров А. Н. Малая энциклопедия киевской старины. – 2-е изд. – К.: Довіра, 2005. – 558 с.; Шеліхова Н. М. Історія Києва: Бібліографічний покажчик. – К., 1958. – Т. 1. Історія Києва з найдавніших часів до 1917 р. Вип. 2. Історія Києва з 1861 р. до 1917 р. – IV, 323, 75, 45 с.; Історія Києва у довідково-бібліографічних виданнях Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Анаг. каталог / В. А. Шкаріна (уклад.), Т. В. Добко (наук. ред.); НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. – К.: НБУВ, 2006. – 86 с.
12. Ходос М. Р. Матеріали по статистике населения г. Киева. / ЦСУ УССР. Киев. окруж. стат. бюро. – Жмеринка: Киев. окрлит, “Красный Печатник”, 1926. – 189 с., 2 с.
13. Анисимов А. Л. Киев и киевляне. Я вызову любос из столетий... – В. 2-х т. – Кн. 2. – К.: Телеграф, 2003. – 346 с.
14. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К.: Основи, 1997. – 423 с.
15. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ століть: Соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.
16. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. XVI. Киевская губерния. – Б. м.: Типография кн. В. П. Мещерского, 1904. – 6 с., XII с., 287 с.
17. Памятная книжка Киевской губернии на 1910 г. С приложением Адреса-Календаря губернии. – Киев: Издание Киевск. губерн. стат. комитета, б. г. – 347 с.

Ямпольць П.

ЗАСТОСУВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ІНДЕКСУ ДЛЯ РОЗРАХУНКІВ ВАРТОСТІ ЖИТТЯ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НЕПУ: 1921 – 1929 РР.

Матеріальне становище міського населення республіки – важливий соціальний фактор, який прямо залежить і в основному формується заробітною платою, рухом роздрібних цін та витратами на різні потреби, серед яких найважливіше місце займають витрати на харчування. Зрозуміло, що така завжди актуальна проблема повинна бути досконало досліджена і добре вивчена. Безперечно, для цього необхідно застосовувати динамічний аналіз соціальних показників, які характеризували б увесь складний спектр формування вартості прожитку або матеріального становища населення. Саме таким узагальненим показником являється вартість бюджетного набору (кошику) та розраховані на його основі бюджетні індекси. Тобто, вивчення особливостей бюджетного індексу у 20-х рр. ХХ ст. дасть нам можливість врахувати цей досвід для оптимізації бюджетної політики у сучасній Україні.

Незважаючи на те, що окремі аспекти динаміки бюджетного індексу висвітлювалися у працях вітчизняних істориків, питання співвідношення бюджетного індексу та вартості життя населення не були предметом окремого наукового дослідження. Це зумовлює наукову актуальність даного дослідження.

Спочатку проаналізуємо, як склалися співвідношення цих соціальних показників у 20-х рр. ХХ ст. У перші роки НЕПу в країні склалася дуже складна ситуація на споживчому ринку. В умовах повної відсутності легальної торгівлі товарами відбулося неймовірне зростання цін. При цьому одночасно спостерігалася надзвичайна нестабільність і різноманітність цін на одні і ті ж товари. Тому виникла нагальна потреба в регулюванні реального наповнення заробітної плати, як основного джерела прибутку і споживання населення. Саме створення бюджетного індексу вирішило проблему вимірювання вартості життя. Цей показник був побудований як набір певної кількості товарів, зміна вартості яких повинна була відображати рух дорожнечі в країні. Позитивний досвід по використанню цього важливого соціального показника був набутий саме у 20-ті роки.

Простий та чутливий до самих незначних зрушень у рівні цін інструментарій бюджетного індексу використовувався при оцінці реальної вартості заробленого, для розрахунків прожиткового мінімуму, темпів зростання дорожнечі, регулювання тарифікації і, таким чином, висвітлював цілий спектр питань добробуту міського населення. Для розрахунків бюджетного індексу була застосована агрегатна формула: вартість бюджетного набору (кошику) за досліджуваний рік ділилася на вартість набору товарів і послуг базисного року. Базисним роком для порівняння до грошової реформи був 1913 рік, у 1924 р. була прийнята інша база – квітень 1924 – перший місяць після введення твердої червінцевої валюти.

У розрахунки бюджетного індексу по суті входили всі основні елементи сучасної практики індексних розрахунків у розвинених країнах, а саме: формування складу споживання, практика прямого спостереження за цінами, організація бюджетної статистики.

На жаль, досвід розрахунків індексу вартості життя, як ще називали бюджетний індекс, був втрачений під впливом причин політичного характеру.

Теоретичні основи нової методики та методології вимірювання цін у 30-ті роки обумовила концепція планових (прейскурантних) цін у радянській економіці. Ця концепція планової природи цін дозволяла враховувати тільки ті зміни в цінах, які впроваджувалися державою централізовано в законодавчому порядку.

Фактично, це створювало нереальну, необ'єктивну картину рівня цін та їх впливу на матеріальне становище населення міст республіки.

У зв'язку з відмовою владних структур від використання розрахунків бюджетного індексу для вимірювання рівня добробуту населення, публікацій щодо цього питання в подальшому було дуже мало і вони не торкалися тим паче динамічного аналізу вартості життя міського населення. У 30-ті роки не вийшло жодної праці по проблемі матеріального становища робітників та службовців української промисловості в період НЕПу.

У 50-60-ті роки інтерес істориків та економістів до питання добробуту населення активізувався. Більше того, як підкреслював В. Ветров [3], науковий рівень робіт того часу ґрунтувався на широкому залученню статистичних джерел, а також на застосуванні більш досконалих методів дослідження.

У цьому зв'язку заслуговує на увагу стаття В. Кряжева [10], в якій наголошувалося на необхідності нового підходу до розрахунків екзисцент – мінімуму, тобто прожиткового мінімуму, для визначення рівня реальної заробітної плати робітників у першій половині ХХ ст.

Чітке роз'яснення необхідності використання бюджетного індексу, як універсального показника купівельної сили заробітку, внесла своєю роботою відомий економіст О. Кабо [9]. Вона упевнено довела, що в умовах винятково інтенсивного зростання роздрібних цін, що мало місце на початку 20-х років, тільки бюджетний індекс вирішував проблему вимірювання вартості життя, а відтак і реального змісту заробленого.

Загальним недоліком монографічних робіт Г. Діденко [6], А. Кугера [11] є досить поверхневий аналіз процесів, пов'язаних з поліпшенням матеріального добробуту промислових робітників і це, не дивлячись на те, що цій проблемі автори присвячують цілі розділи. Суттєвим недоліком цих монографій було також те, що в них навіть нема згадки (не говорячи вже про динамічний аналіз) про вартість бюджетного набору як вимірювача реальної сили заробітної плати.

Значний інтерес для дослідника проблеми вартості життя має колективна робота групи відомих економістів, видана в 1991 р. під редакцією В. Рудгайзера [13]. Автори на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду розглянули широке коло проблем, пов'язаних з методологією розрахунків індексів вартості життя та прибутків населення. Окремий розділ цієї праці підкреслює необхідність використання бюджетного індексу для визначення реального рівня заробітної плати промислових робітників.

Однак, ця робота суто теоретична і не дає можливості прослідкувати динаміку бюджетних індексів. У подальшому не вийшло жодної наукової історичної праці, де б розглядалася проблема матеріального становища міського населення в період НЕПу. Зрозуміло, що ця важлива проблема практично не досліджена та не проаналізована в динамічному розрізі. Наукові праці щодо питання добробуту знаходилися під впливом політичної кон'юнктури, акцентували на позитивних зрушеннях в його рівні і розглядали цю проблему не як головну, а в контексті інших проблем. Це неминуче призводило до викривлення дійсної картини і, як результат, до зниження наукової цінності самого дослідження.

Отже, мета нашого наукового дослідження полягає у вивченні динаміки вартості бюджетного набору (кошику) та бюджетних індексів, що чітко визначають рівень життя населення промислових міст України в 20-ті роки ХХ ст. Виходячи з мети, завданнями даного дослідження є виявлення закономірностей змін бюджетного індексу, аналіз відмінностей матеріального забезпечення населення у різні періоди НЕПу, простеження його зв'язку з ринковою кон'юнктурою.

Для вирішення цього завдання автором було залучено максимально повний обсяг архівних та статистичних матеріалів періоду НЕПу та проведено їх науковий аналіз. При цьому автором застосовувався цілий ряд способів та методів аналізу статистичної інформації (вибірковий, системний, порівняльний).

Поряд з цим дані дослідження систематизовані автором у розрізі трьох періодів НЕПу, бо кожний з них ґрунтується на соціально-економічних особливостях, які стали передумовами, що так чи інакше вплинули на матеріальне становище міського населення України в той час.

Спочатку розглянемо характерні особливості бюджетного набору та бюджетних індексів у 1921 – 1923 рр., щоб більш чітко з'ясувати, як вони впливали на зміни в матеріальному становищі міського населення України.

На початку 1921 р. бюджетний набір складався із 3-х розділів: продукти харчування – 16 складових, одяг та взуття – 9 найменувань, витрати на квартиру та господарські потреби – 4 найменування. Однак, обробка та розрахунки були проведені тільки стосовно вартості харчової частини, бо внаслідок громадянської війни рестрація цін унеможливилася гострим товарним дефіцитом. В подальшому в 1922 р. бюджетна складка мала 24 позиції. Позитивним для проведення динамічного аналізу вартості бюджетного набору була саме стабільність його складу на протязі 1922 – 1923 рр. та можливість розрахунків його в єдиному грошовому еквіваленті, а саме в радзнаках зразку 1923 р.

Не менш важливим було також і те, що саме 1922 – 1923 р. був введений набір, який відображав не мінімальний, а середній рівень споживання і охоплював 80% [8] бюджету робітника. Структурно бюджетний набір у 1922-23 рр. складався із 24 товарів, з яких 15 належало до продуктів харчування, а 9 до предметів першої потреби нехарчового призначення.

Для визначення дійсної картини матеріального становища населення автором було застосовано порівняльний аналіз розмірів ставки І-го розряду (мінімальна заробітна плата) із вартістю бюджетного набору. По бюджетному індексу ці дані чітко фіксують, що розміри ставок І-го розряду в 1922 – 1923 рр. були значно

нижчими за вартість бюджетної складки.

Найнижчими ці показники були в 1922 р. у металістів Київської губернії (34-35%) [1, 2, 4, 17], за ними йшли робітники тих же виробництв Донецької губернії (46-53%) [1, 2, 4, 17]. Харківські хіміки мали ставку, яка дорівнювала 60% [1, 4, 17] вартості бюджетного набору, хоча в той же час робітники текстильної промисловості мали купівельну силу заробітку значно вищу, що дорівнювала 93,3% [1, 4, 17]. Значно впали до 37% [1, 4, 17] ставки робітників Донбаського регіону. В цілому по українській промисловості ці показники в середньому за 1923 рік дорівнювали всього 58% [4, 17] вартості бюджетної складки.

Таким чином купівельна сила ставки промислових робітників I-го розряду була трохи більшою половиною вартості бюджетного набору. Приведені дані нашого дослідження вказують на досить низький рівень матеріального забезпечення робітничого класу країни, особливо важкої промисловості та велику різницю цього показника в розрізі основних галузей виробництва.

Поряд з цим, за допомогою дослідження автором динаміки вартості бюджетного набору, бюджетних індексів та групових індексів роздрібних цін у розрізі їх структурних елементів вдалося чітко простежити сам процес значного подорожчання рівня життя в кінці 1923 р.

Підвищення вартості бюджетного набору, а відтак і значного погіршення матеріального становища міського населення особливо інтенсивно проходило в другій половині 1923 р. Так, на жовтень 1923 р. перевищення рівня вартості бюджетного набору до рівня 1913 р. становило астрономічну цифру у 630 разів, у тому числі група харчових продуктів подорожчала у 362 рази, а промислових у 1277 разів [Підраховано автором на основі 5, 6, 16].

Виникнення феномену кінця 1923 р. обумовило значне переважання цін фабрикатів над сільськогосподарськими цінами. Дійсно, це утворювало значну диспропорцію в товарно-грошових відносинах та, безперечно, мало негативний вплив на рівень добробуту міського населення.

Розбіжність цін основних груп товарів бюджетного набору одержав назву “ножиці цін” або “парадоксів кон'юнктури”. Процес утворення “ножиць цін” відбувався під впливом декількох причин: падіння хлібних цін у зв'язку із кон'юнктурними особливостями цього періоду (значне переважання пропозиції над попитом); наслідками різних умов збуту та кредитування сільськогосподарських та промислових галузей виробництва; значним впливом емісії паперових грошей, основна маса яких направлялася на розвиток промисловості, яка таким чином мала резерв грошей і вільно встановлювала ціни на свою продукцію; низькою продуктивністю праці на підприємствах країни та високій собівартості продукції промисловості при значних енергетичних витратах.

Важливим фактором у динамічному аналізі рівня життя міського населення України має 1924 рік як базова основа в подальшому дослідженні цього соціального показника. До середини 20-х років частка заробітної плати в загальних прибутках населення України значно зросла, що вже само говорить про оздоровлення усього бюджету робітничої сім'ї. Так, якщо в лютому 1924 р. заробітна плата становила 78,7% від усіх прибутків робітників української промисловості, то до лютого 1927 р. вона досягла 85% [8]. Однак темпи зростання заробітної плати на початку 1924 р. почали знижуватися. Причиною цього явища була криза збуту, гіперінфляція, яка досягла свого апогею саме в цей час та кон'юнктурні особливості минулого 1923 р. У зв'язку з цим ні зростання номінальної заробітної плати, ні зближення строків нарахування до виплат заробітної плати, ні перехід у подальшому на червінцеву валюту не врятували розмір ставки I-го розряду від падіння.

Дійсно, за даними дослідження цей факт чітко фіксує відношення розмірів ставок I-го розряду до вартості бюджетного набору. Тільки за січень 1924 року купівельна сила ставок I-го розряду знизилась у порівнянні з груднем 1923 р. у металістів на 16%, у машинобудівників на 4% [17]. У зв'язку з цим вартість бюджетного набору I-го півріччя 1924 р. у важкій промисловості відразу підвищилась, а саме: у хіміків на 5,8% у гірників на 2,1% [17]. Подорожчання було обумовлено за рахунок підвищення цін сільськогосподарських товарів. Систематичне і надмірне підвищення цін на продукти сільськогосподарського виробництва залежало не тільки від неврожаю минулого року. Наслідки збору хлібів були переоцінені, а інтенсивний вивіз хліба з України, що мав місце в першому кварталі 1924 р., настільки ускладнив становище на ринку хлібів, що в II кварталі нестачі хліба довелося компенсувати привозом. Характерно, що за період січень–березень 1924 р. хлібний баланс України став пасивним. Найвища вартість набору в середньому по Україні була в лютому 1924 р. 16,75 червінцевих крб, але після проведення грошової реформи вартість бюджетної складки стала поступово падати. В жовтні 1924 р. складала 14,09 черв. крб. [12]. Найдорожчими були великі міста: Катеринослав, Донецьк, Київ, де ціни були вищими, а вартість бюджетного набору значно перевищувала середньоукраїнські показники. В малих містах дорожнеча була меншою, тому і вартість бюджетної складки нижча, ніж у середньому по Україні. Наприклад, у м. Чернігові в лютому 1924 р. бюджетний набір коштував 14,47 черв. крб, а після грошової реформи у жовтні – 13,86 черв. крб [12].

На думку автора, таке детальне дослідження вартості бюджетного набору 1924 р. вкрай необхідне для порівняльного аналізу в подальші періоди, бо саме 1924 р. став базовим для вивчення цього питання. У зв'язку із введенням сталої грошової одиниці – червінця у 1924 р. динамічний аналіз рівня життя було проведено в єдиному грошовому еквіваленті, що значно підвищило вірогідність отриманих даних і полегшило можливість їх співставлення на протязі чотирьох років (1924 – 1927). Виходячи з того, що бюджетний набір, розроблений ЦСУ, охоплював 90% бюджету робітника [8], а вартість його фактично

відображала стан цін на той чи інший проміжок часу, і, врешті решт, визначала реальний зміст заробітку, тому динамічний аналіз цього показника, на нашу думку, дасть реальну картину змін у матеріальному становищі міського населення України.

За даними нашого дослідження за кожний рік періоду НЕПу динаміка бюджетного набору змінювалася таким чином: у 1924 р. вартість бюджетного набору знизилася на 1,7%, у 1925 – на 9,3%, у 1926 – навпаки підвищилася на 2,1% і в 1927 р. знову було зниження цього показника на 7,7% [15, 16].

Отже, із чотирьох років цього періоду тільки 1926 рік характеризувався збільшенням вартості бюджетного набору в зв'язку із збільшенням вартості фабрикатів.

У 1927 р. зменшення показника вартості життя відбулося за рахунок падіння цін на промислові товари під впливом державної політики зниження відпускних цін на 10%.

За даними динамічного аналізу бюджетних індексів виявлено диспропорцію субіндексів промислових та сільськогосподарських товарів, що почалася з вересня 1925 р. і продовжувалася майже до кінця 1928 р.

Особливо велика розбіжність цих показників вартості життя була в кінці 1926 р. та на початку 1927, що також спричинило утворення “ножиць цін”, які завжди негативно впливають на рівень добробуту населення. Не дивлячись на загальну позитивну тенденцію до зниження вартості життя в 1924 – 1927 рр., при порівнянні її рівня з довоєнною базою 1913 р., необхідно визнати не досить втішний факт. Так, у 1924 – 1926 рр. вартість бюджетного набору майже вдвічі перевищувала рівень 1913 р. [15, 16]. Проте, якщо взяти до уваги, що в 1923 р. вартість бюджетної складки переважала довоєнну складку у 630 разів [5, 15, 16], то треба визнати, що вартість її в 1924–1927 рр. знаходилася на досить непоганому рівні.

Таким чином, проаналізувавши поставлену проблему, можна зробити висновок, що за перші сім років третього десятиріччя, останні з них були найкращими в плані тих позитивних зрушень, що сталися в рівні добробуту населення. Заробітна плата постійно зростала, і, що головне, її реальна частина навіть випереджувала по темпах зросту номінальні заробітки. Поряд з цим реальна заробітна плата досягла рівня найбільш сприятливого в соціально-економічному аспекті 1913 року, а подекуди і перевищила його. Купівельна сила заробленого зросла, як наслідок зниження роздрібних цін та вартості бюджетного набору. Державна політика, спрямована на ліквідацію диспропорції в оплаті праці працівників легкої та важкої індустрії, призвела, хоча й тимчасово, до бажаних результатів. Заробітки працівників важкої промисловості, яких було, до речі, за чисельністю найбільше, стали нарешті відповідати вимогам економічного розвитку суспільства. Ціни 1924 – 1927 рр., хоча й перевищували довоєнний рівень, але мали постійну тенденцію до зниження, що позитивно відобразилося на вартості бюджетного набору та поліпшенні матеріального становища міського населення України.

Навпаки весь період 1928 – 1929 рр. проходив під знаком кризових явищ в економіці, згортанням НЕПу та відчутного погіршення рівня життя населення. Спочатку проаналізуємо зміни, які відбулися у цей час у політиці та економіці республіки, та як вони вплинули на вартість бюджетного набору, цього головного показника вартості життя населення.

У грудні 1927 р. відбувся XV з'їзд ВКП(б), на якому були розроблені директиви першого п'ятирічного плану на основі високих темпів індустріалізації. Для вирішення цих завдань необхідно було підвищити продуктивність праці за допомогою цілого ряду заохочувальних методів, серед яких найважливіше місце посідала реформа системи заробітної плати. Реформа по суті відображала процес зміцнення планового керівництва економікою країни при збереженні відносно широкого використання товарно-грошових відносин, хоча сфера їх дії була значно обмежена. Велика увага була приділена упорядкуванню системи оплати праці, бо майже скрізь у промисловості було зафіксовано порушення єдиної тарифної сітки, тому VII з'їзд профспілок виніс постанову про перегляд тарифікацій та встановлення самостійно для кожної галузі промисловості тарифної сітки. Відповідно до партійних вказівок тарифна реформа 1927/1928 рр. повинна була очистити заробітну плату від різних нашарувань, перетворити її в основний важіль подальшого зросту продуктивності праці, зробити заробіток стимулом для підвищення кваліфікації, створити відповідні умови для регулювання рівня заробітної плати по окремих галузях народного господарства та окремих соціальних групах населення.

При цьому треба зазначити, що в процесі запровадження цієї реформи були виділені державою значні кошти для підвищення заробітної плати працівників важкої індустрії. Це дало змогу відчутно підвищити ставки I-го розряду на провідних підприємствах важкої промисловості республіки. Однак хімічна промисловість залишилася майже без дотацій, що перешкодило наближенню заробітної плати цієї галузі до рівня заробітків у легкій промисловості.

Згідно одержаних даних реальна заробітна плата у 1928 – 1929 рр. мала чітку негативну тенденцію до зниження. В середньому по республіці з січня по квітень 1928 р. реальна заробітна плата впала на 8,9%, а в порівнянні з 1927 р. реальні заробітки знизилися на 5,9% [15].

Безперечно, що такі вражаючі своєю негативністю факти в умовах індустріалізації треба було пояснювати керівним структурам країни. Але в умовах складної політичної кон'юнктури, загострення боротьби за владу всередині партії більшовиків офіційні кола пішли по шляху замовчування дійсної ситуації. У публікаціях ЦСУ, профспілок, наркомату праці зникають відомості про реальні заробітки трудящих, починаючи з 1928 р. У 1929 р. ЦСУ УСРР під тиском урядових кіл на підставі малообгрунтованої методики перерахувала свої ж дані по розміру заробітної плати замість раніше встановленого падіння їх рівня була

виведена цифра підвищення реального змісту заробленого у 1929 р.

Дійсне падіння реальної заробітної плати, яке старанно приховувалося офіційними структурами, сигналізувало про кризові явища, що почали все частіше проступати в суспільно-політичному житті країни. В таких умовах факт погіршення матеріального становища трудящих державної промисловості УСРР наприкінці 20-х років є цілком очевидним. Суттєвим важелем, який призвів до таких негативних наслідків, були ціни, які протягом останніх років десятиріччя мали постійну всевипереджаючу тенденцію до зростання. Головним критерієм рівня цін залишилися хлібні ціни, бо дефіцит на хліб дуже зріс саме у цей період. Причинами ускладнень, що сталися з цінами на продовольчі хліба, крилися також у стихійному явищі, внаслідок якого на квітень–червень 1927 р. більшість озимини в степових районах України загинула. Крім цього, посуха того ж року віщувала про можливий недорід ярих хлібів. Дощі в IV кв. 1927/28 рр. (липень–вересень) призвели до того, що індекс роздрібних цін на збіжжя підвищився на 43,9% проти попереднього кварталу [14, 15].

У зв'язку з недородом 1928 р. кон'юнктура ринку продовольчих хлібів продовжувала бути дуже напруженою також і в I пол. 1929 р. Крім хлібних цін у 1929 р. відбулося підвищення їх рівня на всі продукти харчування. Особливо зросли ціни на продовольчі товари промислового виробництва, такі як цукор і олію. У зв'язку з цим темпи зростання загального бюджетного індексу за рахунок сільськогосподарських субіндексу у 1929 р. були значно вищими, ніж це мало місце у 1928 р. Факт значного зростання бюджетного індексу, особливо в 1929 р. чітко фіксується при співставленні темпів зростання цих показників відносно бази 1926/27 рр., який характеризується найнижчими даними по бюджетному індексу, а відтак вважався найліпшим з точки зору матеріального становища трудящих. Цей порівняльний аналіз полегшує той факт, що субіндекси промислових товарів не вплинули на рівень загального індексу, бо були навіть нижчими проти 1926/27 рр.

Достовірність динамічного аналізу на основі бази 1926/27 рр. не викликає сумніву, на нашу думку, бо бюджетні індекси були розраховані на новому складі бюджетного набору, який був впроваджений у жовтні 1926 р. і складався із 40 позицій. Так, якщо у жовтні 1928 р. загальний бюджетний індекс був майже однаковий із цим показником. 1926/27 рр., то вже в січні 1929 р. він перевищив його на 5,6%, а у травні на 20,3% [14, 15].

Таке інтенсивне підвищення бюджетного індексу у 1928/29 рр. у порівнянні з 1926/27 рр. переконливо довело про значне падіння реального рівня добробуту трудящих. Цей факт чітко підтверджує проведений порівняльний аналіз цін на окремі сільськогосподарські товари у 1928/29 рр. з цінами 1913 р., що з'ясувало невтішні факти страшної дорожнечі наприкінці третього десятиріччя, що зруйнувала і без того нестабільний стан добробуту населення.

Якщо роздрібні ціни 1928 р. перевищували показник 1913 р. у 1,5–2 рази, то у 1929 р. це перевершення становило уже 3–4 рази [14, 15]. По окремих життєво необхідних товарах ми маємо ще більш гіршу ситуацію. Борошно житнє та картопля у 1929 р. коштувала у 4–5 разів дорожче, ніж у 1913 р., а цукор та олія, харчові товари промислового виробництва подорожчали в 4 рази [Розраховано автором на основі 14, 15].

На нашу думку, ґрунтуючись на даних нашого дослідження динаміки вартості бюджетного набору, рівня бюджетних індексів та субіндексів, стан матеріального забезпечення населення дуже відрізнявся в різні періоди НЕПу. Тому доцільно розглянути стисло характерні зміни в рівні життя міського населення саме в ці часові періоди, а саме: 1921 – 1923, 1924 – 1927, 1928 – 1929 рр.

Матеріальне становище населення міст України протягом 1921–1923 рр. не відзначалося чітким спрямуванням до покращання і, мало того, нерідко було зовсім жалюгідним. Головними причинами була складна соціально-економічна ситуація, в якій опинилася країна на початку 20-х років. Об'єктивні наслідки громадянської війни, розлад виробництва, безробіття, гіперінфляція та природні негаразди у вигляді неврожаю, голоду 1921 – 1922 рр. тримали уряд у постійній напрузі і фактично відволікали його від рішення соціальних проблем. Політика перерозподілу прибутків між важкою та легкою галузями промисловості мала тимчасовий характер і не дала бажаних результатів. Криза збуту 1923 р. та пов'язана з нею криза неплатежів, припинила процес зростання реальних заробітків трудящих, а в умовах гіперінфляції та шаленого підвищення вартості бюджетного набору все це призвело до значного падіння рівня матеріального забезпечення населення міст України в цей період.

Період 1924 – 1927 рр. був найкращим у плані позитивних зрушень, що відбулися в рівні добробуту міського населення. Заробітна плата зростала і, що головне, її реальна частина досягла рівня 1913 р., а подекуди і перевищила його, як це було в листопаді 1927 р. Цей рік характеризувався найбільш сприятливими показниками рівня роздрібних цін, бо в цей час зафіксовано найнижчий їх рівень за всі 20-ті роки. В результаті чого значно подешевшав бюджетний набір, а зниження бюджетних індексів констатував факт покращання матеріального становища населення України в цей період.

Період 1928 – 1929 рр. відрізняється значним погіршенням матеріального становища міського населення України. Про це говорить значне зниження реальної заробітної плати в середньому на 5,9% [15]. У зв'язку з кризовими явищами в економіці, неврожаєм 1928 р., значно зросли ціни на всі товари, що входили до бюджетного набору. При цьому відбулося підвищення субіндексів майже на всі продукти харчування навіть промислового виробництва (цукор, олія). Дорожнеча у великих містах була значно вищою, ніж у середніх та малих містах. Найдорожчою вартістю життя відрізнялася Одеса, як і в 1913 році, так і всі

подальші роки НЕПу. Негативні явища в кон'юктурі народного господарства знайшли свій відбиток на якійсь структурі бюджету населення. Питома вага заробітної плати в прибутках населення у 1928 – 1929 рр. впала, а відтак зросли інші прибутки (від ведення особистого господарства, від продажу речей), що відволікали робітника від основного заняття та приводило фактично до зубожіння.

Приведені дані свідчать про негативну тенденцію до подорожчання життя, а відтак сигналізують про значне падіння життєвого рівня трудящих України у 1928 – 1929 рр.

Ми цілком поділяємо думку відомих економістів, що найвищим досягненням теорії і практики індексних розрахунків у 20-ті роки представляють саме підрахунки бюджетного індексу, цього соціального показника вартості життя, бо вони по суті включають у себе всі елементи сучасної практики індексів, що застосовуються у розвинених країнах. Зрозуміло, що і в сьогоденні нашої країни при розрахунках основних соціальних показників матеріального становища населення, прожиткового мінімуму та вартості бюджетного набору-кошику актуально та доцільно враховувати досвід і практику цих розрахунків у 20-ті роки, які були детально проаналізовані в нашому дослідженні.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Буяновер М. Матеріальне положення донецьких робітників в 1923–1924 г. // Статистика труда в Донбассе. – Артемовск. 1924. – №1. – С. 14-34.
2. Вестник профдвижения Украины. – 19 (143). – 1922–28 гг. X., – 1928. – С. 25.
3. Ветров В. О. Зростання матеріального добробуту і культурного рівня робітничого класу України за роки першої п'ятирічки // Учені записи Харківського бібліотечного інституту. – X., 1957. – Вип. 3.
4. Гуревич В. Коллективные договора и заработная плата рабочих Украины в 1923 г. // Статистика труда на Украине. – X., 1924. – № 3. – С. 20-32.
5. Движение цен на Украине в 1923 г. // Статистика труда на Украине. – № 1. – X., 1924. – С. 10.
6. Диденко Г. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства 1921 – 1925. – X., 1962.
7. Динамика народного хозяйства Украины в 1921/1922, 1924/1925 гг. – X., 1926. – С. 85–87.
8. Дубинская И. Бюджеты рабочей семьи на Украине в 1923 – 1927 гг. Данные текущего обследования. – 1928. – С. 36.
9. Кабо Е. Бюджетный индекс (исторический очерк) // Советская статистика за полвека (1917 – 1967). – М., 1970.
10. Кряжев В. Г. Методика расчета прожиточного минимума для определения уровня заработной платы в 1918–1926 гг. // Вопросы труда. – № 4. – М., 1958. – Вып. 1. – С. 153-165.
11. Кугер О. О. Борьба робітників України за відбудову важкої промисловості після громадянської війни. – X., 1959.
12. Праця в промислових закладах України в 1924-25 рр. // Статистика України. Серія X. Статистика праці. – Т. 1. – Вип. 7. – X., 1927. – С. 76, 80, 84, 88, 92, 102, 108-111.
13. Рудгайзер В. Стоимомь жизни и ее измерение. – М., 1991.
14. Рух цін на Україні в 1926-1929 рр. // Статистика України. Серія XII. Статистика торгівлі. – Т. 1. – Вип. 8. – № 195.
15. Статистична хроніка. Кон'юнктура народного господарства. – № 132. – X., 1929. – С. 21-29.
16. Труд и профсоюзы на Украине. Статистический справочник за 1921-1928 гг. – X., 1928. – С. 268-279, 318.
17. Фридель Э. Заработная плата рабочих и служащих украинской промышленности и ж/д транспорта в 1924 г. // Статистика труда на Украине. – № 4. – Окт. 1924. – С. 19-27.

Аннотация

В статье на основе обширной базы источников проанализировано соотношение бюджетного индекса и стоимости жизни жителей советской Украины в 20-е гг. XX ст., разработана периодизация изменений этого соотношения, исследована его динамика.

Костюк Є.

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІ РОБІТНИКІВ-ВИНАХІДНИКІВ (УАРВИН) НА ПІДПРИЄМСТВАХ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 20-Х РР. ХХ СТ.: ВИРОБНИЧИЙ АСПЕКТ

У сучасній Україні нагальною є потреба у модернізації виробництва на базі сучасних технологій, у технічному переобладнанні виробничих потужностей підприємств. Повільне впровадження на виробництві новітніх технічних і технологічних інновацій постає одним із основних чинників відставання української економіки від економіки країн Заходу. За умови неможливості імпортування значної кількості особливо цінних закордонних технологій і передової техніки, зважаючи на їхню високу вартість, найбільш оптимальним варіантом є орієнтація на розробку власних високих технологій, на “технічне переозброєння”